ऋ. १-१० अकृष्टा माषाः, ११-२० सिकता निवावरी, २१-३० पृश्नियोऽजाः, ३१-४० अकृष्टमाषादयस्त्रयः, ४१-४५ भौमोऽत्रिः, ४६-४८ गृत्समदः शौनकः।पवमानः सोमः। जगती।

प्र त आशवः पवमान धीजवो मदा अर्षन्ति रघुजा इव त्मना।

दिव्याः सुपर्णा मधुमन्त इन्दवो मदिन्तमासः परि कोशमासते॥ ९.०८६.०१

पवमान- पुनान। ते- तव। आशवः- क्षिप्रकारिणः। धीजवः- मनोवेगयुक्ताः। मदाः- हर्षाः। रघुजाइव- लघुगतय इव। त्मना- स्वयम्। प्र- प्रकर्षेण। अर्षन्ति- गच्छन्ति। दिव्याः। सुपर्णाः- मुमुक्षवः। मधुमन्तः- मधुराः। मदिन्तमासः- अतिशयेन हर्षकराः। इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः। परि- परितः। कोशम्- प्रतीकम्। आसते- सरन्ति ॥१॥

प्र ते मदासो मदिरास आशवोऽसृक्षत रथ्यासो यथा पृथक्।

धेनुर्न वत्सं पयसाभि वज्रिणमिन्द्रमिन्दवो मधुमन्त ऊर्मयः॥ ९.०८६.०२

ते- तव। मदासः- तर्पकाः। मदिरासः- हर्षकराः। आशवः- क्षिप्रकारिणः। रथ्यासो यथा- रथा इव। पृथक्- असङ्गताः। प्र- प्रकर्षेण। असृक्षत- सृज्यन्ते। पयसा- क्षीरेण। धेनुः- गौः। न वत्सम्- वत्समिव। वज्रिणम्- वज्रपाणिनम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। मधुमन्तः- मधुराः। ऊर्मयः- धाराभूताः। इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः। अभि- अभिसरन्ति ॥२॥

अत्यो न हियानो अभि वाजमर्ष स्वर्वित्कोशं दिवो अद्रिमातरम्।

वृषा पवित्रे अधि सानो अव्यये सोमः पुनान इन्द्रियाय धायसे॥ ९.०८६.०३

Dr. Ranganji
WEBOLIM

हियानः- प्रेर्यमाणः। अत्यो न- तुरग इव। वाजम्- हव्यम्। अभि अर्ष- अभिसर। स्वर्वित्- स्वर्गज्ञः सन्। दिवः- चिदाकाशात्। अद्रिमातरम्- ग्रावनिष्पन्नं सोमलतारसविशेषम्। कोशम्- प्रतीकं प्रति। क्षरति। आधिभौतिके सोमलतारसे अध्यात्मरसैक्यं दर्शयत्ययं मन्त्रः। पवित्रे- शोधके पवित्रे। अव्यये- रक्षके। सानो- उत्कृष्टे प्रदेशे प्रतीके। अधि। इन्द्रियाय- ईशनाय। धायसे- धारकाय। पुनान- पूयमानः सन्। सोमः- रसः। अभिसरति ॥३॥

प्र त आश्विनीः पवमान धीजुवो दिव्या असृग्रन्पयसा धरीमणि।

प्रान्तर्ऋषयः स्थाविरीरसृक्षत ये त्वा मृजन्त्यृषिषाण वेधसः॥ ९.०८६.०४

ते- तव। आश्विनीः- प्राणसंबन्धिन्यः। धीजुवः- मनोवेगयुक्ताः। दिव्याः। ऋषयः- सूक्ष्मदर्शिन्यः। स्थाविरीः- स्थविरा धाराः। पवमान- पुनान। ऋषिषाण- ऋषिसंभक्त रस। अन्तः। प्र- प्रकर्षेण। पयसा- जीवोदकसारेण। धरीमणि- धर्मे। असृक्षत- सृज्यन्ते। ये। वेधसः- मेधाविनः। त्वा- भवन्तम्। मृजन्ति- शोधयन्ति। ते सृज्यन्ते ॥४॥

विश्वा धामानि विश्वचक्ष ऋभ्वसः प्रभोस्ते सतः परि यन्ति केतवः।

व्यानशिः पवसे सोम धर्मभिः पतिर्विश्वस्य भुवनस्य राजसि॥ ९.०८६.०५

विश्वचक्षः- सर्वदर्शिन्। सतः- साधोः। प्रभोः- स्वामिनः। ते- भवतः। ऋभ्वसः- महान्तः। केतवः- प्रज्ञाः। विश्वा धामानि- सर्वाणि स्थानानि। परि यन्ति- परितो गच्छन्ति। सोम- रस। व्यानशिः- व्याप्तोसि। धर्मभिः- धर्मैः। पवसे- क्षरसि। विश्वस्य भुवनस्य पतिः- सर्वलोकपालकः सन्। राजसि- प्रकाशसे ॥५॥

उभयतः पवमानस्य रश्मयो ध्रुवस्य सतः परि यन्ति केतवः।

यदी पवित्रे अधि मृज्यते हरिः सत्ता नि योना कलशेषु सीदति॥ ९.०८६.०६

Dr. Ranganji
WEBOLIM

यदि- यदा। हरिः- आकर्षकः। सत्ता- सत्तामात्रपरब्रह्मप्रतीकः। पवित्रे अधि- शोधके भाजने प्रतीके वा। मृज्यते- शोधितो भवति। योना- स्वसदने ऋताख्ये। कलशेषु- तथा भाजनेषु प्रतीकेषु च। नि सीदति- आस्थितो भवति। तदा। सतः- सन्मात्रप्रतीकस्य। ध्रुवस्य- नित्यस्य। पवमानस्य- पुनानस्य रसस्य। केतवः- प्रज्ञापकाः। रश्मयः। उभयतः- भौमाध्यात्मिकभूमिकयोः। परि यन्ति- परिसरन्ति ॥६॥

यज्ञस्य केतुः पवते स्वध्वरः सोमो देवानामुप याति निष्कृतम्।

सहस्रधारः परि कोशमर्षति वृषा पवित्रमत्येति रोरुवत्॥ ९.०८६.०७

यज्ञस्य- उपासनस्य दानस्य सङ्गतिकरणस्य। केतुः- प्रज्ञापकः। स्वध्वरः- ध्वररहितशोभनकर्मयुक्तः। सोमः- रसः। पवते- क्षरति। देवानां निष्कृतम्- देवसदनम्। उप याति- उपगच्छति। सहस्रधारः- अनन्तधारः। कोशम्- प्रतीकम्। परि अर्षति- गच्छति। वृषा- वर्षकः। पवित्रम्- भाजनं प्रतीकम्। अत्येति- अतिक्रम्य च गच्छति। रोरुवत्- गर्जति ॥७॥

राजा समुद्रं नद्यो३ वि गाहतेऽपामूर्मिं सचते सिन्धुषु श्रितः।

अध्यस्थात्सानु पवमानो अव्ययं नाभा पृथिव्या धरुणो महो दिवः॥ ९.०८६.०८

समुद्रम्- अर्णवम्। नद्यः- सिन्धव इव। राजा- रञ्जकः सोमः। वि गाहते- हृदयं विशेषेणावगाहते। सिन्धुषु- मूलशक्तिधारासु। श्रितः- स्थितः। अपामूर्मिं- जीवोदकतरङ्गान्। सचते- सङ्गच्छति। पवमानः- पुनानः। सानु- उत्कृष्टम्। अव्ययम्- रक्षामयं प्रतीकम्। अध्यस्थात्- अध्यतिष्ठत्। पृथिव्याः- भूम्याः। नाभा- मुख्यस्थाने यज्ञे। महः- महतः। दिवः- नभसः। धरुणः- धर्ता भवति ॥८॥

दिवो न सानु स्तनयन्नचिक्रदद्यौश्च यस्य पृथिवी च धर्मभिः।

Dr. Ranganji
WEBOLIM

इन्द्रस्य सख्यं पवते विवेविदत्सोमः पुनानः कलशेषु सीदति॥ ९.०८६.०९

दिवो न सानु स्तनयन्- नभस उत्कृष्टं स्थानं यथा शब्दयते तथा। अचिक्रदत्- अशब्दयत्। यस्य। धर्मभिः- धर्मैः। द्यौश्च पृथिवी च। ध्रियेते। इन्द्रस्य- स परमेश्वरस्य। सख्यम्- मैत्रीम्। विवेविदत्- जानन्। सोमः- रस। पवते- क्षरति। पुनानः- पवमानः। कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु। सीदति- उपविशति ॥९॥

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभूवसुः।

दधाति रत्नं स्वधयोरपीच्यं मदिन्तमो मत्सर इन्द्रियो रसः॥ ९.०८६.१०

मदिन्तमः- अतिशयहर्षवर्धकः। मत्सरः- तर्पकः। इन्द्रियो रसः- ईशनशीलो रसः। यज्ञस्य - उपासनस्य। ज्योतिः। प्रियं मधु- माधुर्यम्। पवते- क्षरति। देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम्। जनिता- जनकः। पिता- पालकः। विभूवसुः- व्याप्तसंपद्युक्तः। स्वधयोः- द्यावापृथिव्योः। अपीच्यम्- अन्तर्हितम्। रत्नम्- रमणीयं रसम्। दधाति- धारयति। स्वधाशब्दो द्यावापृथिवीनामसु पठितः ॥१०॥

अभिक्रन्दन्कलशं वाज्यर्षति पतिर्दिवः शतधारो विचक्षणः।

हरिर्मित्रस्य सदनेषु सीदति मर्मृजानोऽविभिः सिन्धुभिर्वृषा॥ ९.०८६.११

अभिक्रन्दन्- शब्दयन्। वाजी- तुरगभूतः। कलशम्- भाजनं प्रतीकम्। अर्षति- सरति। दिवः- नभसः। पतिः- पालकः। शतधारः- अनन्तप्रवाहः। विचक्षणः- सूक्ष्मदर्शी। हरिः- आकर्षकः। मित्रस्य- स्वसख्युरुपासकस्य। सदनेषु। सीदति- उपविशति। वृषा- वर्षकः। अविभिः- रक्षाकरीभिः। सिन्धुभिः- जीवोदकधारैः। मर्मृजानः- शोधितो भवति ॥११॥

अग्रे सिन्धूनां पवमानो अर्षत्यग्रे वाचो अग्रियो गोषु गच्छति।

Dr. Ranganji
WEBOLIM

अग्रे वाजस्य भजते महाधनं स्वायुधः सोतृभिः पूयते वृषा॥ ९.०८६.१२

सिन्धूनाम्- मूलशक्तिधाराणाम्। अग्रे। पवमानः- पुनानः। अर्षति- सरति। वाचः- मन्त्रस्य। अग्रे। अग्रियः- मुख्यः। गोषु- चिद्रश्मिषु। गच्छति- सरति। वाजस्य- हव्यस्य। महाधनम्- संपदम्। अग्रे। भजते- सेवते। स्वायुधः- वज्रपाणिः। वृषा- वर्षकः। सोतृभिः- निष्पादकैरुपासकैः। पूयते- शोधितो भवति ॥१२॥

अयं मतवाञ्छकुनो यथा हितोऽव्ये ससार पवमान ऊर्मिणा।

तव क्रत्वा रोदसी अन्तरा कवे शुचिर्धिया पवते सोम इन्द्र ते॥ ९.०८६.१३

अयम्- एषः। पवमानः- पुनानो रसः। मतवान्- अभिमतयुक्तः। शकुनो यथा हितः- नीडनिहितपक्षीव। ऊर्मिणा- तरङ्गेण। अव्ये- प्रतीके। ससार- अभिगच्छति। कवे- क्रान्तदर्शिन्। इन्द्र- परमेश्वर। तव- भवतः। क्रत्वा- सङ्कल्पेन। ते- तव। सोमः- रसः। रोदसी अन्तः- द्यावापृथिव्योरन्तः। आ- समन्तात्। शुचिः- शुद्धः सन्। धिया- चित्तधारणया। पवते- क्षरति ॥१३॥

द्रापिं वसानो यजतो दिविस्पृशमन्तरिक्षप्रा भुवनेष्वर्पितः।

स्वर्जज्ञानो नभसाभ्यक्रमीत्प्रत्नमस्य पितरमा विवासति॥ ९.०८६.१४

दिविस्पृशम्- नभसः स्पर्शकम्। द्रापिम्- आत्मावरणद्रापणशक्तिम्। वसानः- बिभ्रत्। यजतः- उपास्यः। अन्तरिक्षप्राः- नभसःपूरकः। भुवनेषु- लोकेषु। अर्पितः। स्वर्जज्ञानः- स्वर्गज्ञाता। नभसा- व्योम्ना। अभ्यक्रमीत्- व्याप्तो भवति। अस्य- एतस्य लोकस्य। प्रत्नं पितरम्- पुराणं पालकं हिरण्यगर्भं विष्णुं वा। आ विवासति- परिचरति ॥१४॥

सो अस्य विशे महि शर्म यच्छति यो अस्य धाम प्रथमं व्यानशे।

Dr. Rangaji
WEBOLIM

पदं यदस्य परमे व्योमन्यतो विश्वा अभि सं याति संयतः॥ ९.०८६.१५

अस्य- एतस्य भुवनस्य। धाम- सदनम्। प्रथमम्- मुख्यतया। यः। व्यानशे- व्याप्नोति। सः। अस्य- एतस्य भुवनस्य। विशे- प्रजायै। महि शर्म- महतीं रक्षाम्। यच्छति- ददाति। यतः- यस्मात्। संयतः- नियतः सोमः। विश्वाः- सर्वान्। अभि- अभितः। सं याति- सङ्गच्छति। तत्। अस्य- एतस्य सोमस्य। परमे व्योमन्- चिदाकाशे। पदम्- सदनं विराजते॥१५॥

प्रो अयासीदिन्दुरिन्द्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति संगिरम्।

मर्य इव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयाम्ना पथा॥ ९.०८६.१६

सख्युः- सुहृदः। सखा न- सुहृदिव। इन्दुः- स्यन्दनशीलो रसः। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। निष्कृतम्- सदनम्। प्रो- प्रकर्षेण। अयासीत्- गच्छति। सङ्गिरम्- मन्त्रम्। न प्रमिनाति- न हिनस्ति। युवतीभिः- तरुणीभिः प्रियाभिः। मर्य इव- प्रियस्तरुण इव। सोमः- रसाधिदेवता। शतयाम्ना पथा- अनन्तगतियुक्तमार्गेण। कलशे- भाजने प्रतीके। समर्षति- सम्यक् गच्छति॥१६॥

प्र वो धियो मन्द्रयुवो विपन्युवः पनस्युवः संवसनेष्वक्रमुः।

सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभोऽभि धेनवः पयसेमशिश्रयुः॥ ९.०८६.१७

मन्द्रयुवः- तृप्तिमिच्छन्त्यः। विपन्युवः- स्तुतिकर्यः। पनस्युवः- मन्त्रकामाः। वः- युष्माकम्। धियः। संवसनेषु- सोमोपलब्धिस्थानेषु भाजनेषु प्रतीकेषु। प्र- प्रकर्षेण। अक्रमुः- व्याप्ता भवन्ति। धेनवः- गावः। पयसा- क्षीरेण। अभि- वत्सानभितो यथा तथा। सोमम्- रसम्। स्तुभः- मन्त्रयुक्ताः। मनीषाः- धियः। अभ्यनूषत- स्तुवन्ति। अशिश्रयुः- अभिश्रीणन्ति॥१७॥

आ नः सोम संयतं पिप्युषीमिषमिन्दो पवस्व पवमानो अस्रिधम्।

Dr. Ranganji
WEBOLIM

या नो दोहते त्रिरहन्नसश्चुषी क्षुमद्वाजवन्मधुमत्सुवीर्यम्॥ ९.०८६.१८

सोम- रस। इन्दो- क्लेदनशील। अस्रिधम्- अक्षीणम्। संयतम्- संयमम्। या। असश्चुषी- अप्रतिबन्धानुभूतिः। नः- अस्मदर्थम्। त्रिरहन्- त्रिवारमहनि। त्रिषु सवनेष्विति सायणः। क्षुमत्- मन्त्रोपेतम्। वाजवत्- हव्योपेतम्। मधुमत्- माधुर्योपेतम्। सुवीर्यं- शोभनशक्तियुक्तं धनम्। दोहते । पिप्युषीम्- तां प्रवृद्धाम्। इषम्- काम्यामनुभूतिम्। पवमानः- पुनानः सन्। नः- अस्मदर्थम्। आ- समन्तात्। पवस्व- क्षर ॥१८ ॥

वृषा मतीनां पवते विचक्षणः सोमो अह्नः प्रतरीतोषसो दिवः।

क्राणा सिन्धूनां कलशाँ अवीवशदिन्द्रस्य हार्द्याविशन्मनीषिभिः॥ ९.०८६.१९

मतीनाम्- मननानाम्। वृषा- वर्षकः। विचक्षणः- विशेषद्रष्टा। सोमः- रसः। पवते- क्षरति। अह्नः उषसः दिवः- दैवप्रज्ञायाः। प्रतरीता- प्रवर्धयिता। सिन्धूनाम्- मूलशक्तिधाराणाम्। क्राणा- कर्ता। कलशान्- भाजनानि प्रतीकं वा। अवीवशत्- कामयते। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। हार्दि- हृदि। मनीषिभिः- मेधाविभिरुपासकैः। आविशन् ॥१९॥

मनीषिभिः पवते पूर्व्यः कविर्नृभिर्यतः परि कोशाँ अचिक्रदत्।

त्रितस्य नाम जनयन्मधु क्षरदिन्द्रस्य वायोः सख्याय कर्तवे॥ ९.०८६.२०

पूर्व्यः- पुराणः। कविः- क्रान्तदर्शी। मनीषिभिः- मेधाविभिः। पवते- क्षरति। नृभिः- नेतृभिरुपासकैः। यतः- नियतः। कोशान्- प्रतीकं प्रति। परि अचिक्रदत्- अशब्दयत्। इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य। वायोः- प्राणाधिदैवतस्य। सख्याय- सख्यम्। कर्तवे- कर्तुम्। त्रितस्य- लोकत्रयविस्तृतस्येन्द्रस्य। नाम- मन्त्रम्। जनयन्- प्रकटयन्। मधु- माधुर्यम्। क्षरत्- पवते ॥२० ॥

Dr. Ranganji
WEBOLIM

अयं पुनान उषसो वि रोचयदयं सिन्धुभ्यो अभवदु लोककृत्।

अयं त्रिः सप्त दुदुहान आशिरं सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः॥ ९.०८६.२१

अयम्- एष रसः। पुनानः- पवमानः। उषसः- ज्ञानोदयदेवताम्। वि रोचयत्- प्रकाशयति। अयम्- एषः। लोककृत्- भूतकृत्। सिन्धुभ्यः- जीवोदकधाराभ्यः। अभवत्- बभूव। अयम्- एषः। चारु- सुन्दरः सन्। मत्सरः- तर्पकः सन्। आशिरं -पयो ज्ञानम्। त्रिः- भूर्भुवरादिभ्यस्त्रिलोकेभ्यः। सप्त- सप्तजीवोदकेभ्यश्च। दुदुहानः- दुहन्। सोमः- रसः। हृदे- हृदयाय। पवते- क्षरति ॥२१॥

पवस्व सोम दिव्येषु धामसु सृजान इन्दो कलशे पवित्र आ।

सीदन्निन्द्रस्य जठरे कनिक्रदन्नृभिर्यतः सूर्यमारोहयो दिवि॥ ९.०८६.२२

पवित्रे- शोधके। कलशे- भाजने प्रतीके। आ सृजानः- आसृष्टः। दिव्येषु धामसु- अध्यात्मभूमिकासु। सोम- रस। पवस्व- क्षर। इन्दो- क्लेदनशील। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। जठरे- हृदये। सीदन् वनस्य जठरे पुनानः, भीमस्य वृष्णो जठरादभिश्वसो दिवे दिवे सहुरिः स्तन्नबाधित इत्यादिषु मन्त्रेषु जठरशब्दस्य मध्यभाग इति लक्षणया सारः स्वरूपं हृदयमिति वार्थः। हूयमानः- अस्माभिराहूतः। सीदन्- उपविशन्। कनिक्रदत्- शब्दितवान्। नृभिः- नेतृभिरुपासकैः। यतः- नियमितः सन्। दिवि- चित्ताकाशे। सूर्यं- आत्मसूर्यम्। आरोहयः- आरोपितवान् ॥२२॥

अद्रिभिः सुतः पवसे पवित्र आँ इन्दविन्द्रस्य जठरेष्वाविशन्।

त्वं नृचक्षा अभवो विचक्षण सोम गोत्रमङ्गिरोभ्योऽवृणोरप॥ ९.०८६.२३

अद्रिभिः- ग्रावभिः तत्प्रतीकस्थैर्येण। सुतः- निष्पन्नः। पवित्रे- भाजने प्रतीके। आ- आभिमुख्येन। पवसे- क्षरसि। इन्दो- क्लेदनशील रस। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। जठरेषु- हृदि। आविशन्-

Dr. Ranganji
WEBOLIM

प्रविशन्। हूयमानः- अस्माभिराहूतः। त्वम्। नृचक्षाः- उपासकस्य चक्षुः। विचक्षणः- सूक्ष्मदर्शी। अभवः- बभूविथ। सोम- रस। अङ्गिरोभ्यः- अङ्गनशीलेभ्य उपासकेभ्यः। गोत्रम्- पर्वतं जडोपलक्षितम्। अप अवृणोः ॥२३॥

त्वां सोम पवमानं स्वाध्योऽनु विप्रासो अमदन्नवस्यवः।

त्वां सुपर्ण आभरद्दिवस्परीन्दो विश्वाभिर्मतिभिः परिष्कृतम्॥ ९.०८६.२४

अवस्यवः- रक्षाकामाः। विप्रासः- मेधाविन उपासकाः। सोम- रस। पवमानम्- पुनानम्। त्वाम्- भवन्तम्। स्वाध्यः- शोभनध्यानाः। अनु अमदन्- अनुमदन्ति। इन्दो- क्लेदनशील रस। त्वाम्- भवन्तम्। विश्वाभिः- सर्वैः। मतिभिः- मननैः। परिष्कृतम्- मण्डितम्। दिवस्परि- चित्ताकाशे। सुपर्णः- मुमुक्षा। पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। आभरत्- आहरत् ॥२४॥

अव्ये पुनानं परि वार ऊर्मिणा हरिं नवन्ते अभि सप्त धेनवः।

अपामुपस्थे अध्यायवः कविमृतस्य योना महिषा अहेषत॥ ९.०८६.२५

सप्त धेनवः- प्रीणयित्र्यः सप्तलोकसंबन्धिमूलशक्तिधाराः। ऊर्मिणा- धारया। पुनानम्- पूयमानम्। हरिम्- आकर्षकम्। वारे- वरणीये। अव्ये- प्रतीके। अभि- आभिमुख्येन। परि- परितः। नवन्ते- स्तुवन्ति। अपामुपस्थे- मूलशक्तिधारासु। महिषाः- महात्मानः। आयवः- उपासकाः। ऋतस्य योना- प्रकृतिनियतिभूतसत्यसदने। अधि। कविम्- क्रान्तदर्शिनम् अहेषत- प्रेरयन्ति ॥२५॥

इन्दुः पुनानो अति गाहते मृधो विश्वानि कृण्वन्सुपथानि यज्यवे।

गाः कृण्वानो निर्णिजं हर्यतः कविरत्यो न क्रीळन्परि वारमर्षति॥ ९.०८६.२६

Dr. Rangaji
WEBOLIM

इन्दुः- हृदयस्पर्शी रसः। पुनानः- पवमानसोमः। मृधः- रिपून्। अति गाहते- अतिक्रम्य गच्छति। यज्यवे- उपासकाय। विश्वानि- सर्वान्। सुपथानि- शोभनमार्गान्। कृण्वन्- कुर्वन्। हर्यतः- कान्तः। कविः- क्रान्तदर्शी। गाः- चिद्रश्मीनाम्। निर्णिजम्- रूपम्। कृण्वान्- कुर्वाणः। अत्यो न- तुरग इव। क्रीळन्- विहरन्। वाजम्- हव्यम्। परि अर्षति- अभिसरति ॥२६॥

असश्चतः शतधारा अभिश्रियो हरिं नवन्तेऽव ता उदन्युवः।

क्षिपो मृजन्ति परि गोभिरावृतं तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः॥ ९.०८६.२७

असश्चतः- असक्ताः। शतधाराः- अनन्तधाराः। अभिश्रियः- अभितो मङ्गलाः। उदन्युवः- जीवोदककामाः। ताः- ते चित्किरणाः। हरिम्- आकर्षकं रसम्। अव नवन्ते- अभिसरन्ति। गोभिः- चिद्रश्मिभिः। परि- परितः। आवृतम्- मण्डितम्। दिवः तृतीये पृष्ठे- द्युलोके। क्षिपः- अवतरणशीला मूलशक्तिधाराः। मृजन्ति- शोधयन्ति ॥२७॥

तवेमाः प्रजा दिव्यस्य रेतसस्त्वं विश्वस्य भुवनस्य राजसि।

अथेदं विश्वं पवमान ते वशे त्वमिन्दो प्रथमो धामधा असि॥ ९.०८६.२८

दिव्यस्य रेतसः- दिव्यबीजस्य। तव- भवतः। इमाः प्रजाः। त्वम्। विश्वस्य भुवनस्य- सर्वलोकस्य पालकः। राजसि- राजसे। पवमान- पुनान। अथ- अनन्तरम्। इदम्- एतत्। विश्वम्- भुवनम्। ते- तव। वशे- ईशने भवति। त्वम्। इन्दो- सोम। प्रथमः- मुख्यः। धामधाः- सदनानां धर्ता। असि- भवसि ॥२८॥

त्वं समुद्रो असि विश्ववित्कवे तवेमाः पञ्च प्रदिशो विधर्मणि।

त्वं द्यां च पृथिवीं चाति जभ्रिषे तव ज्योतींषि पवमान सूर्यः॥ ९.०८६.२९

Dr. Ranganji
WEBOLIM

कवे- क्रान्तदर्शिन्। त्वम्- भवान्। समुद्रः- अर्णवः। असि- भवति। विश्ववित्- सर्वज्ञः। तव- भवतः। विधर्मणि- विशेषधर्मे। इमाः- एताः। पञ्च प्रदिशः- निषादपञ्चमाः प्रजाः प्रकर्षेण दिष्टाः सन्ति। त्वम्। द्यां च- दिवं च। पृथिवीं च- भूमिं च। अति जभ्रिषे- बिभर्षि। पवमान- पुनान। सूर्यः ज्योतींषि- सूर्यज्योतींषि। तव- तव संबन्धीनि भवन्ति ॥२९॥

त्वं पवित्रे रजसो विधर्मणि देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे।

त्वामुशिजः प्रथमा अगृभ्णत तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे॥ ९.०८६.३०

रजसः- जीवोदकधारायाः। विधर्मणि- विशेषधर्मे। पवित्रे- शोधके प्रतीके। त्वम्। पवमान सोम- पुनान रस। देवेभ्यः- द्योतनशक्तिभ्यः। पूयसे। त्वाम्- भवन्तम्। उशिजः- कामयमाना उपासकाः। प्रथमाः- मुख्याः। अगृभ्णत- गृह्णन्ति। तुभ्य- त्वदर्थम्। इमा- एते। विश्वानि भुवनानि- सर्वे लोकाः। येमिरे- यच्छन्ति ॥३०॥

प्र रेभ एत्यति वारमव्ययं वृषा वनेष्वव चक्रदद्धरिः।

सं धीतयो वावशाना अनूषत शिशुं रिहन्ति मतयः पनिप्नतम्॥ ९.०८६.३१

रेभः- मन्त्रमयः। रेभृ शब्दे। अव्ययं वारम्- वरणीयं रक्षामयं प्रतीकम्। अति- अतिक्रम्य। एति- सरति। वृषा- वर्षकः। हरिः- आकर्षकः। वनेषु- स्वाश्रितेषु। अव चक्रत्- मन्त्रानशब्दयत्। वावशानाः- कामयमानाः। धीतयः- चित्तधारणाः। सम्- सम्यक्। अनूषत- स्तुवन्ति। पनिप्नतम्- शब्दयन्तम्। शिशुम्- वत्सं रसम्। मतयः- अस्मन्मननानि। प्र- प्रकर्षेण। रिहन्ति- आस्वादयन्ति ॥३१॥

स सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत तन्तुं तन्वानस्त्रिवृतं यथा विदे।

नयन्नृतस्य प्रशिषो नवीयसीः पतिर्जनीनामुप याति निष्कृतम्॥ ९.०८६.३२

Dr. Ranganji
WEBOLIM

सः- असौ। सूर्यस्य रश्मिभिः- आत्मसूर्यस्य चिद्रश्मिभिः। परि व्यतः- आत्मानं परिवेष्टयति। त्रिवृतम्- भूर्भुवरादिलोकवृतमात्मानम्। यथा विदे- यथा जानाति तथा। तन्तुम्- धर्मसन्तानम्। तन्वन्- विस्तारयन्। ऋतस्य- सत्यस्य। नवीयसीः- नव्याः। प्रशिषः- प्रशंसाः। नयन्। जनीनां पतिः- जनपालकः। निष्कृतम्- देवसदनम्। उप याति- अभिसरति ॥३२॥

राजा सिन्धूनां पवते पतिर्दिव ऋतस्य याति पथिभिः कनिक्रदत्।

सहस्रधारः परि षिच्यते हरिः पुनानो वाचं जनयन्नुपावसुः॥ ९.०८६.३३

सिन्धूनाम्- जीवोदकानाम्। राजा- रञ्जकः। दिवः- स्वर्गस्य। पतिः- पालकः। पवते- क्षरति। ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य। पथिभिः- मार्गैः। याति- गच्छति। कनिक्रदत्- मन्त्रानशब्दयत्। वाचम्- मन्त्रम्। जनयन्- प्रकटयन्। उपावसुः- चित्तवृत्तिस्तम्भसमीपप्रापकः। वसु स्तम्भे। पुनानः- पूयमानः। हरिः- आकर्षकः। सहस्रधारः- अनन्तधारः। परि षिच्यते- संस्क्रियते ॥३३॥

पवमान मह्यर्णो वि धावसि सूरो न चित्रो अव्ययानि पव्यया।

गभस्तिपूतो नृभिरद्रिभिः सुतो महे वाजाय धन्याय धन्वसि॥ ९.०८६.३४

पवमान- शोधक। महि अर्णः- महज्जीवोदकम्। वि- विशेषेण। धावसि- सरसि। सूरो न- सूर्य इव। चित्रः- असाधारणः। अव्ययानि- रक्षाभूतानि। पव्यया- भाजनानि प्रतीकभूतानि सरसि। गभस्तिपूतः- रसोद्दीपकाभ्यां प्राणापानेशनशक्तिभ्यां शोधितः। बभसति दीपयन्त्याभ्यां रसमिति गभस्ती प्राणापानेशनशक्ती। आधिभौतिके तु बाहुभ्यां शोधितः। बभसति दीपयन्ति निर्मथ्नन्त्याभ्यामग्निमिति गभस्ती बाहू। नृभिः- उपासकैः। अद्रिभिः- ग्रावप्रतीकस्थैर्येण। सुतः- निष्पन्नः। महे- महते। वाजाय- हव्याय। धन्याय- भाग्योदयाय। धन्वसि- अभिसरसि ॥३४॥

Dr. Rangaji
WEBOLIM

इषमूर्जं पवमानाभ्यर्षसि श्येनो न वंसु कलशेषु सीदसि।

इन्द्राय मद्वा मद्यो मदः सुतो दिवो विष्टम्भ उपमो विचक्षणः॥ ९.०८६.३५

पवमान- पुनान। इषम्- सदिच्छाम्। ऊर्जं- प्राणम्। अभ्यर्षसि- अभिसरसि। श्येनः- पक्षी। वंसु- नीडेषु। न- यथा तथा। कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु। सीदसि। इन्द्राय- परमेश्वराय। मद्वा- हर्षकरः। मद्यः- तृप्तिकरः। मदः- रसः। सुतः- निष्पन्नः। दिवः- चित्ताकाशस्य। विष्टम्भ उपमः- स्तम्भकोपमः। विचक्षणः- विशेषद्रष्टासि॥३५॥

सप्त स्वसारो अभि मातरः शिशुं नवं जज्ञानं जेन्यं विपश्चितम्।

अपां गन्धर्वं दिव्यं नृचक्षसं सोमं विश्वस्य भुवनस्य राजसे॥ ९.०८६.३६

सप्त स्वसारः- स्वतः सरणशीला मूलशक्तिधाराः। मातरः- जननीभूताः। नवम्- अभिनवम्। जज्ञानम्- जातम्। जेन्यम्- जेतारम्। विपश्चितम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। अपां गन्धर्वं- जीवोदकस्य ज्योतिर्दधानम्। दिव्यम्- असाधारणम्। नृचक्षसम्- नृणां चक्षुर्भूतम्। शिशुम्- वत्सम्। सोमम्- रसम्। विश्वस्य- सर्वस्य। भुवनस्य- लोकस्य। राजसे- दीप्त्यै। अभि- अभितो मण्डयन्ति॥३६॥

ईशान इमा भुवनानि वीयसे युजान इन्दो हरितः सुपर्णैः।

तास्ते क्षरन्तु मधुमद्घृतं पयस्तव व्रते सोम तिष्ठन्तु कृष्टयः॥ ९.०८६.३७

ईशानः- ईश्वरः सन्। इमा भुवनानि- सर्वान् लोकान्। वीयसे- व्याप्नोषि। इन्दो- हृदयस्पर्शिन्। युजानः- समाधिस्थः। युज समाधौ। हरितः- कान्तः। सुपर्ण्यः- पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। ते- तव। ताः- धाराः। मधुमत्- मधुरम्। घृतम्- ज्योतिर्मयम्। पयः- ज्ञानम्। क्षरन्तु। तव- भवतः। व्रते- नियतौ। सोम- रस। कृष्टयः- साधकाः। तिष्ठन्तु॥३७॥

Dr. Ranganji
WEBOLIM

त्वं नृचक्षा असि सोम विश्वतः पवमान वृषभ ता वि धावसि।

स नः पवस्व वसुमद्धिरण्यवद्वयं स्याम भुवनेषु जीवसे॥ ९.०८६.३८

त्वम्। विश्वतः- सर्वतः। नृचक्षाः- नृणां द्रष्टा। असि- भवसि। पवमान- पुनान। सोम- रस। वृषभ- वर्षक। ताः- अपः मूलशक्तिधाराः। वि धावसि। सः- तादृशः सन्। नः- अस्मदर्थम्। वसुमत्- संपद्युक्ताम्। हिरण्यवत्- ज्योतिर्मयीं धियम्। पवस्व- क्षर। वयम्। भुवनेषु- लोकेषु। जीवसे- उज्जीवनाय। स्याम- भवेम ॥३८॥

गोवित्पवस्व वसुविद्धिरण्यविद्रेतोधा इन्दो भुवनेष्वर्पितः।

त्वं सुवीरो असि सोम विश्ववित्तं त्वा विप्रा उप गिरेम आसते॥ ९.०८६.३९

इन्दो- क्लेदनशील रस। गोवित्- ज्ञानवित्। वसुवित्- संपद्वित्। हिरण्यवित्- सुवर्णज्योतिषो लम्भकः। रेतोधाः- बीजधारकः। भुवनेष्वर्पितः- लोकेषु व्याप्तः सन्। पवस्व- क्षर। त्वम्। सुवीरः- शोभनवीरः। असि- भवसि। सोम- रस। विश्ववित्तम्- सर्वसंपदम्। त्वा- भवन्तम्। इमे- एते। विप्राः- मेधाविनः। उप आसते- उपासते ॥३९॥

उन्मध्व ऊर्मिर्वनना अतिष्ठिपदपो वसानो महिषो वि गाहते।

राजा पवित्ररथो वाजमारुहत्सहस्रभृष्टिर्जयति श्रवो बृहत्॥ ९.०८६.४०

मध्वः ऊर्मिः- मधुरतरङ्गः। वननाः- आश्रितान्। उत् अतिष्ठिपत्- उत्थापयति। अपः- मूलशक्तिधाराः। वसानः- बिभ्रत्। महिषः- महात्मा। वि गाहते। राजा- रञ्जकः। पवित्ररथः- शोधकप्रतीकवाहनः। वाजम्- संपदम्। आरुहत्- अध्यतिष्ठति। सहस्रभृष्टिः- अपरिमितगतिः। बृहत् श्रवः- महतीं श्रुतिम्। जयति- संपादयति ॥४०॥

Dr. Ranganji
WEBOLIM

स भन्दना उदियर्ति प्रजावतीर्विश्वायुर्विश्वाः सुभरा अहर्दिवि।

ब्रह्म प्रजावद्रयिमश्वपस्त्यं पीत इन्दविन्द्रमस्मभ्यं याचतात्॥ ९.०८६.४१

सः- तादृशः। विश्वायुः- सर्वप्राणभूतः सोमः। प्रजावतीः- सन्ततियुक्ताः। विश्वाः- सर्वाः। सुभराः- सुष्ठु भरणशीलाः। भन्दनाः- श्रुतिस्तुतीः। अहर्दिवि- अहर्निशम्। उदियर्ति- प्रेरयति। इन्दो- क्लेदनशील रस। पीतः- अनुभूतः सन्। अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। प्रजावत्- सन्ततियुक्ताम्। अश्वपस्त्यम्- प्राणधामभूताम्। ब्रह्म- विस्तीर्णशक्तिम्। रयिम्- दैवीं संपदम्। याचतात्- प्रार्थय ॥४१॥

सो अग्रे अह्नां हरिर्हर्यतो मदः प्र चेतसा चेतयते अनु द्युभिः।

द्वा जना यातयन्नन्तरीयते नरा च शंसं दैव्यं च धर्तरि॥ ९.०८६.४२

सः- तादृशः सोमः। अग्रे- मुख्यतया। अह्नां द्युभिः- अध्यात्मदीप्तिभिः। हरिः- आकर्षकः। हर्यतः- कान्तः सन्। मदः- तर्पकः सन्। चेतसा- स्वचित्तेन। प्र चेतयते- प्रकर्षेण प्रज्ञापयति। धर्तरि- धर्मे। नरा च शंसम्- नराशंसं नरश्रेष्ठमिति भावः। दैव्यं च- देवं च। द्वा जना- एवमुभयविधं जनम्। यातयन्- प्रेरयन्। अन्तरीयते- हृदयान्तर्गच्छति ॥४२॥

अञ्जते व्यञ्जते समञ्जते क्रतुं रिहन्ति मधुनाभ्यञ्जते।

सिन्धोरुच्छ्वासे पतयन्तमुक्षणं हिरण्यपावाः पशुमासु गृभ्णते॥ ९.०८६.४३

क्रतुम्- प्रज्ञामर्थं भावं ध्वनिं वा। अञ्जते- प्रकटीकुर्वन्ति। व्यञ्जते- विशेषेण प्रकटीकुर्वन्ति। समञ्जते- सम्यक् प्रकटीकुर्वन्ति। अभ्यञ्जते- अभितः प्रकटीकुर्वन्ति। सिन्धोः- हृदयसमुद्रस्य। उच्छ्वासे- उत्कृष्टप्रदेशे। पतयन्तम्- सरन्तम्। उक्षणम्- सेक्तारम्। पशुम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। पशुः

Dr. Rangaji
WEBOLIM

पश्यतेरिति यास्कः। हिरण्यपावाः- ज्योतिषा शोधकाः। आसु- अप्सु मूलशक्तिधारासु। गृभ्णते- गृह्णन्ति ॥४३॥

विपश्चिते पवमानाय गायत मही न धारात्यन्धो अर्षति।

अहिर्न जूर्णामतिं सर्पति त्वचमत्यो न क्रीळन्नसरद्वृषा हरिः॥ ९.०८६.४४

विपश्चिते- विशेषद्रष्ट्रे। पवमानाय- पुनानाय। गायत। मही धारा न- महती धारेव। अन्धः- हव्यम्। अति अर्षति- अतिसरति। जूर्णां- जीर्णाम्। त्वचम्। अहिर्न- सर्प इव। अति सर्पति- भाजनं प्रतीकमतिक्रामति। वृषा- वर्षकः। हरिः- कान्तः। अत्यो न- तुरग इव। क्रीळन्- विहरन्। असरत्- सरति ॥४४॥

अग्रेगो राजाप्यस्तविष्यते विमानो अह्नां भुवनेष्वर्पितः।

हरिर्घृतस्नुः सुदृशीको अर्णवो ज्योतीरथः पवते राय ओक्यः॥ ९.०८६.४५

अग्रेगः- अग्रेसरः। राजा- रञ्जकः। अप्यः- अप्सु मूलशक्तिधारासु संस्कृतः। तविष्यते- स्तूयते। अह्नाम्- दिनानाम्। विमानः- निर्माता। भुवनेष्वर्पितः- लोकेषु व्याप्तः। हरिः- आकर्षकः। घृतस्नुः- प्रसृतदीप्तिः। सुदृशीकः- सुदर्शनः। अर्णवः- समुद्रसमः। ज्योतीरथः- ज्योतिर्मयवाहनः। ओक्यः- सुसदनः। राये- दानयोग्यसंपदे। पवते- क्षरति ॥४५॥

असर्जि स्कम्भो दिव उद्यतो मदः परि त्रिधातुर्भुवनान्यर्षति।

अंशुं रिहन्ति मतयः पनिप्नतं गिरा यदि निर्णिजमृग्मिणो ययुः॥ ९.०८६.४६

दिवः- नभसः। स्कम्भः- स्तम्भः। उद्यतः। मदः- तर्पकः। असर्जि- सृज्यते। त्रिधातुः- त्रिलोकयुक्तः। भुवनानि- लोकान्। परि अर्षति- परितः गच्छति। यदि- यदा। निर्णिजम्- ते

Dr. Rangani
WEBOLIM

रूपम्। ऋग्मिणः- मन्त्रवन्तः। ययुः- गच्छन्ति तदा। मतयः- मननानि। गिरा- श्रुतिवाण्या। पनिप्नतम्- शब्दायमानम्। अंशुम्- रसम्। रिहन्ति- आस्वादयन्ति ॥४६॥

प्र ते धारा अत्यण्वानि मेष्यः पुनानस्य संयतो यन्ति रंहयः।

यद्गोभिरिन्दो चम्वोः समज्यस आ सुवानः सोम कलशेषु सीदसि॥ ९.०८६.४७

यत्- यदा। गोभिः- चिद्रश्मिभिः। इन्दो- क्लेदनशील। सोम- रस। चम्वोः- द्यावापृथिव्योर्मध्ये। समज्यसे- सङ्गतो भवसि। सुवानः- निष्पन्नः सन्। कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु। आ सीदसि पुनानस्य- तदा पवमानस्य। संयतः- संयमयुक्तस्य। रंहयः- गतिभूताः। ते- तव। धाराः। मेष्यः- सूक्ष्मदृष्टेः। अण्व्यानि- सूक्ष्मदर्शनानि। अति- अतिक्रम्य च। यन्ति- अतिसूक्ष्मं तत्त्वं सरन्ति ॥४७॥

पवस्व सोम क्रतुविन्न उक्थ्योऽव्यो वारे परि धाव मधु प्रियम्।

जहि विश्वान्रक्षस इन्दो अत्रिणो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ ९.०८६.४८

क्रतुवित्- प्रज्ञावित् सन्। सोम- रस। नः- अस्मदर्थम्। पवस्व- क्षर। उक्थ्यः- मन्त्रसंपन्नः सन्। अव्यो वारे- रसव्यञ्जके वरणीये प्रतीके । प्रियं मधु- प्रेममाधुरीम्। परि धाव- अभिक्षर। इन्दो- क्लेदनशील रस। अत्रिणः- सुखाधिदुःखनिधनशीलानदनशीलान्। विश्वान्रक्षसः। जहि। सुवीराः- सुसमर्थाः सन्। विदथे- उपासने। येन विदन्त्यात्मानमिति विदथ उपासनम्। बृहत्- महत्। वदेम ॥४८॥

Dr. Rangani
WEBOLIM